

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК СИСТЕМИ ТА ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ВНЗ

У статті розглянуто аналіз навчального процесу як системи та основних напрямків його удосконалення у цивільному ВНЗ. У процесі пізнання педагогічних систем і практичної діяльності по їхньому моделюванню ми спіралися на визначення системи різними вченими. Ефективність функціонування системи буде значною мірою залежати від взаємодії викладачів і студентів ВНЗ ("суб'єктів" і "об'єктів" педагогічного процесу). Виявлення й аналіз причинно-наслідкових зв'язків, що виникають у результаті педагогічної взаємодії, дозволять на наш погляд науково обґрунтовано розробляти і впроваджувати в практику ВНЗ технологію організації і керування педагогічними процесами.

Ключові слова: військові кафедри(факультети, інститути), офіцери запасу, педагогічні системи, педагогічний процес, резерв, студент.

Постановка проблеми. За всіх часів люди були вкрай зацікавлені в освоєнні знань, їхньому практичному застосуванні, нагромадженні і передачі наступним поколінням. Не можна навіть ставити під сумнів положення про те, що підтримка на високому рівні системи підготовки кадрів повинне бути пріоритетною задачею вищої школи і предметом особливої уваги держави. Правильно оцінюючи значення знань як стратегічного фактора розвитку і фундаменту національної безпеки, передові країни світу постійно і планомірно нарощують рівень і якість освіта і роблять усе можливе для відтворення і нагромадження освітніх

ресурсів. Зниження рівня освіченості нації розглядається ними як фактор національного нещастя.

Військова ж освіта, що є складовою частиною системи освіти країни, у тому числі й у системі цивільних ВНЗ, безпосередньо реалізує виконання прямих захисних функцій держави. Тому підвищенню рівня спеціальної професійної підготовки приділялася значна увага на всіх етапах розвитку вищої освіти.

У сучасних умовах з особливою гостротою відчувається необхідність у фахівцях, здатних до творчої професійної праці. Неухильно зміцнюються прямі зв'язки між наукою і виробництвом, між наукою і силовими відомствами, а, отже, наукові ідеї, відкриття і винаходи впроваджуються в практику безпосередньо через професійну діяльність. Такі якісні зміни праці фахівця висувають на перший план при підготовці студентів у ВНЗ розвитку творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому ж рішення проблем, зв'язаних з удосконалюванням спеціальної професійної підготовки може бути здійснено тільки на системній основі, тобто при чіткому функціонуванні упорядкованої безлічі взаємозалежних компонентів, підлеглих цілям навчання. У багатьох педагогічних і дослідницьких роботах, присвячених удосконалюванню навчального процесу, повною мірою усвідомлена необхідність системного підходу до рішення цієї проблеми [2; 3; 6 і ін.].

Системні представлення про процеси і явища в природі і суспільстві існує з древніх часів. Сутність системного підходу полягає в тому, що він є одночасно і методологічною орієнтацією в діяльності, при якій об'єкт чи пізнання керування розглядається як система, і навчанням про принципи, поняття і способи чи вивчення перетворення матеріальних і ідеальних систем [4].

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям розглянутого процесу є "система". Найбільш популярним варто назвати визначення Л. фон Берталанфі: "система - це комплекс взаємодіючих компонентів" [8, с.29]. Однак більшість дослідників справедливо критикують дане визначення за те, що воно не відбиває багатьох істотних ознак системного об'єкта.

У процесі пізнання педагогічних систем і практичної діяльності по їхньому моделюванню ми спиралися на визначення системи, дані Л.В. Головановим, Н.В. Кузьміної і С.А. Саркісяном. Наприклад, Н.В. Кузьміна під системою має на увазі "... визначена як безліч взаємозалежних елементів, що утворюють стійку єдність і цілісність, що володіють інтегральними властивостями і закономірностями" [12,с.16]. С.А. Саркісян і Л.В. Голованов вважають, що "...система - це не просто сукупність безлічі одиниць, у якій кожна одиниця підкоряється законам причинно-наслідкових зв'язків, а єдність відносин і зв'язків окремих частин, що обумовлюють виконання визначеної складної функції, що можлива лише завдяки структурі з великого числа взаємозалежних і взаємодіючих один з одним елементів" [16,с.6].

Багатьма відомими вітчизняними і закордонними дидактами слово "система" вживається в різних словосполученнях. При цьому варто помітити, що у всіх випадках вони сходяться в розумінні того, що педагогічна система складається із взаємозалежних елементів.

Так, В.П.Беспалько в поняття "система" вкладає наступний зміст: "...під педагогічною системою ми розуміємо визначену сукупність взаємозалежних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і навмисного педагогічного впливу на формування особистості з заданими якостями"[7, с.6].

Вважаємо, що таке визначення є досить повним і буде сприяти успішному формуванню елементів, що входять у ту чи іншу систему удосконалення навчального процесу (рис. 1).

Всебічному аналізу педагогічних систем присвячені дослідження С.І. Архангельського, але при цьому він так само визначає систему як "безліч взаємозалежних компонентів, що складають визначене ціле у своїй будівлі і функціонуванні" [3, с.156].

Такий же зміст у поняття "система" вкладає В.Оконь, що характеризує метод педагогічного дослідження, як "... систему взаємозалежних відповідним чином дій і прийомів, що дозволяють відкривати залежності між елементами педагогічного процесу в цілому, а також загальні закономірності навчання й освіта" [14, с. 12].

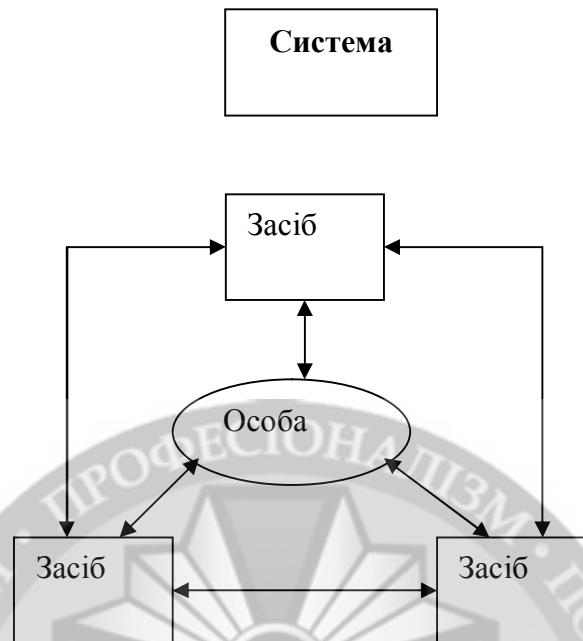

Рис. 1. Загальна схема педагогічної системи в концепції В.П. Беспалько

Левіна М.М. розглядає процес навчання як складну імовірносну систему, що володіє великим числом різноякісних зв'язків і численними перемінними, котрі включаються в процес через його складені компоненти - діяльність вчителя і діяльність учня. Далі вона відзначає, що "... система процесу навчання структурно складається з двох компонентів - підсистеми викладання і підсистеми навчання, що знаходяться у взаємодії "[13, с. 13].

У дослідженнях оптимізації процесу навчання Ю.К.Бабанський під системою розуміє визначену спільність елементів, що функціонують по внутрішнім властивим їй законам [5;6].

У публікаціях останнього років досить повно проаналізований ряд концепцій педагогічних систем таких видних дидактів, як С.І.Архангельський, Ю.К.Бабанський, В.П.Беспалько, Т.А.Ільїна, Н.В.Кузьміна. Наприклад, Л.Г.Вікторова докладно аналізує педагогічні системи, розроблені цими вченими, а в кожній із систем вона розглядає (представлені тією чи іншою мірою) структуру взаємозв'язку між елементами, мета і результат їхнього функціонування [9].

Структура педагогічної системи в описі С.А.Архангельського подається графічно (рис. 2), у цій ситуації можна погодитися з автором і віднести засобу, форми і методи навчання до одного структурного компонента [3, с.6].

Думаємо, це було б виправданим у тому випадку, якби розглядалася педагогічна система організації процесу навчання конкретній дисципліні, тому вважаємо, що з загальнопедагогічної точки зору в концепції С.І.Архангельського виправданий запропонований розгляд засобів навчання як окремих компонентів. Отже, переважна більшість засобів навчання будуть володіти достатніми адаптивними можливостями для використання їхньої у навчальному процесі, а форми і методи навчання в більшій мірі відповідають організації навчальної діяльності по конкретних Дисциплінах.

Рис. 2. Навчальний процес (педагогічна система) у концепції С.І.Архангельського

Аналізуючи концепцію Ю.К. Бабанського, можна погодитися з тими вченими, хто відзначає в якості "істотного" недоліку те, що автор концепції називає цілісність системи "ідеєю" її існування, а з філософських позицій цілісність варто розглядати як "принцип" існування системи [6, с.8].

Очевидно, що в даному випадку розглядається ознака системності як цілісність, тому тут необхідна більш чітка розробка термінології, використовуваної в системно-структурному аналізі, на що вказують ці вчені. Навчальний процес у концепції Ю.К.Бабанського розглядається з двох точок зору (рис. 3); як "склад системи, у якій функціонує процес, і склад самого процесу" [5;6].

Вважаємо, що Ю.К.Бабанським представлено дві педагогічні системи: у першій представлені в загальному виді елементи організації процесу навчання (наприклад, у ВНЗ, на факультеті, на військовій кафедрі і т.п.), а в другий - елементи організації і керування процесом навчання на рівні навчальної дисципліни.

При детальному аналізі концепції В.П.Беспалько можна виділити ряд "нелогічностей" у структурі запропонованої їм педагогічної системи. Хоча і з таким твердженням можна погодитися тільки частково, а саме, тільки у відношенні деяких взаємозв'язків між структурними елементами і нелогічним введенням у структуру системи-процесу, але в цілому структура, запропонована В.П.Беспалько, є досить логічною і повною для формування будь-якої педагогічної системи [7, с.6]. Ми вважаємо, що в залежності від умов функціонування і призначення системи необхідно включати в її склад ті чи інші структурні елементи. При цьому слід зазначити, що поруч авторів робиться цілком справедливе і доречне зауваження про неприпустимість простої підміни поняття "педагогічна система" поняттям "педагогічна система". Не можна не погодитися і з тим, що при описі класифікації педагогічних систем мова йде не про системи, а про види інформаційних потоків [9., с. 12].

Педагогічна система, розроблена Т.А. Ільїною, може бути подана у вигляді схеми (рис. 4), по якій доцільно зробити висновок, що даний комплекс елементів не є системою, оскільки відсутні такі найважливіші її елементи, як мета і результат. Очевидно такий висновок занадто категоричний тому, що мету і результат варто включати як структурні елементи в педагогічну систему, спрямовану на організацію і керування процесом навчання по конкретній дисципліні (це відзначалося раніше).

Склад системи навчання

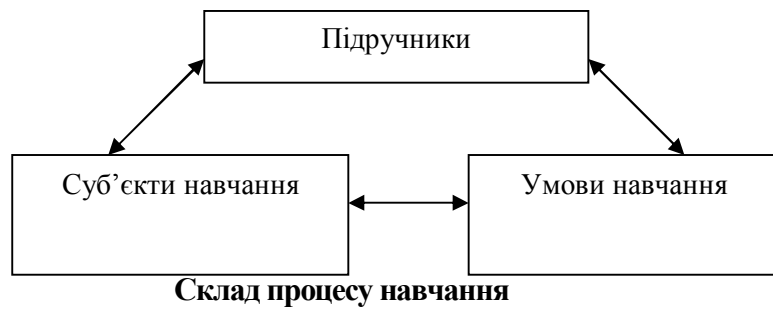

Рис. 3. Навчальний процес в системній концепції Ю.К. Бабанського

Рис. 4. Педагогічна система Т.А. Ільїної

Представлену на рис. 4 систему, як і розглянуту на рис. 3 (склад системи навчання), думаємо, можна вважати педагогічною системою організації процесу навчання.

У педагогічній системі, запропонованій Н.В. Кузьміною, у структурні компоненти включається мета [12,с.19], тоді як Л.Г. Вікторова включає ще і результат [10,с.22], тому до п'яти функціональних компонентів (проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський і гностичний) додається шостий - корективний. Під функціональними компонентами авторами розроблювальних систем розуміються зв'язки між структурними компонентами.

На нашу думку Л.Г.Вікторовою подана досить зважена педагогічна система, що може використовуватися в рішенні проблем оптимізації того чи іншого педагогічного процесу. Однак, як показує практика, вирішення проблем оптимізації в сучасних умовах не є реальним через накопичення взаємозв'язків між структурними елементами і їхнього деформування в результаті впливу типологічних особливостей суб'єктів і об'єктів, що беруть участь у реальному педагогічному процесі.

Тому вважаємо, що така система в даний час носить більше філософський, чим дидактичний характер і може бути представлена нами в наступному виді (Рис. 5.).

Думаємо також, що розробці педагогічних систем будуть присвячені фундаментальні дослідження майбутнього, де більш строго буде обґрунтовані їхній понятійний апарат і розроблені системи загальної і часток дидактик по удосконалюванню й оптимізації педагогічних процесів.

Здійснювана інтенсифікація навчального процесу на етапі реформування вищої школи також базується на системному підході, при цьому розробляється не стільки система інтенсифікації, скільки система педагогічних умов інтенсифікації навчального процесу, а виходить, створюються визначені умови, на основі яких учасники педагогічного процесу можуть домогтися його інтенсифікації. Вважаємо за необхідне зупинитися на трактуванні самого поняття "педагогічна умова", що зустрічається при описі педагогічних процесів у різних словосполученнях.

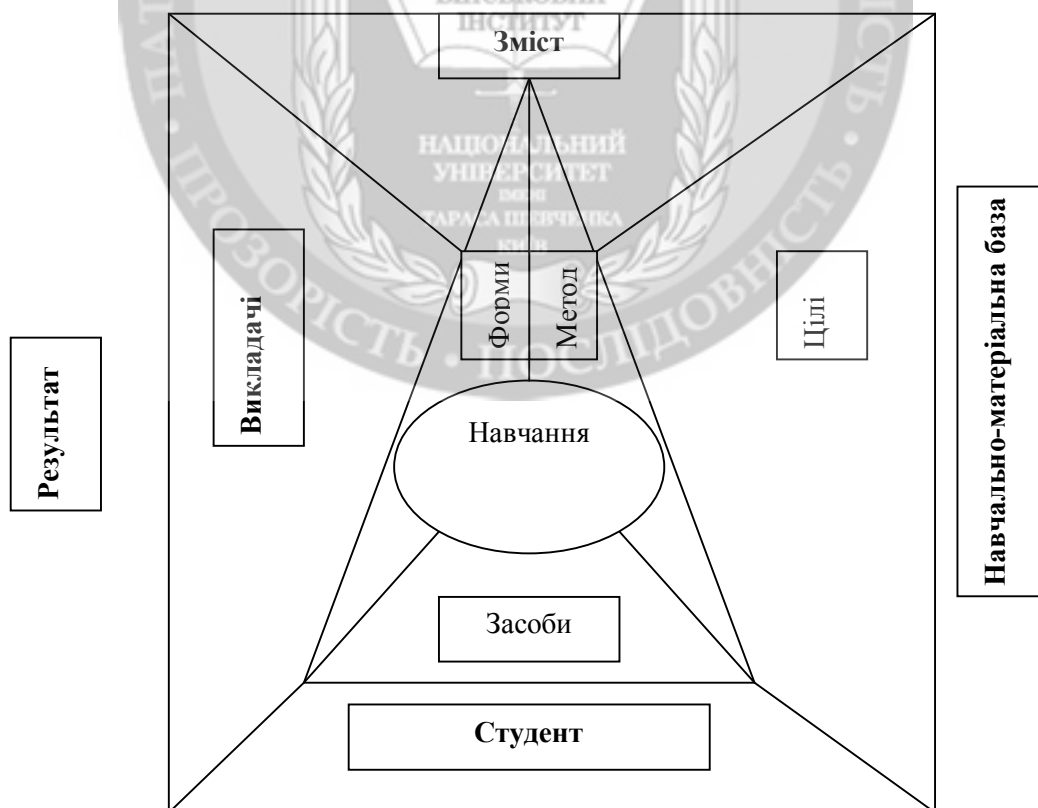

Рис. 5. Педагогічна система

Аналіз педагогічних досліджень показує, що потреба у використанні поняття "педагогічні умови" виникає, коли потрібно охарактеризувати нове в навчанні - в окремих його чи частинах у цілому, тобто охарактеризувати нову систему навчання, розроблювальну в порядку педагогічного експерименту. Оскільки це поняття реально використовується в ході педагогічних досліджень, воно має потребу в осмисленні, розкритті його змісту, обґрунтуванні необхідності його вживання для пояснення явищ педагогічної дійсності.

У визначеній мірі можна погодитися з тлумаченням, висловленим В.І. Андрєєв: "Дидактична умова - це обставина процесу навчання, що є результатом цілеспрямованого добору, конструювання і застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення визначених дидактичних цілей" [1, с. 124].

У численних дослідженнях тих чи інших психолого-педагогічних умов удосконалювання процесу навчання найчастіше відсутній, на наш погляд, ряд найважливіших ланок, здатних об'єднати ці умови в ефективну педагогічну систему. Так, не завжди переконливо доводиться ефективність окремих педагогічних умов, однак і при удаваному досить глибокому науковому обґрунтуванні ці умови не складаються в цілісну систему. Очевидно, що обумовлено все це відсутністю підпорядкованості розроблювальних педагогічних умов головної мети. Вважаємо, що лише згадуючи про таку стратегічну мету в сучасній спеціальній професійній підготовці як розвиток творчих здібностей можливе створення ефективної системи педагогічних умов удосконалювання вузівського навчання.

Відомо, що при розробці тієї чи іншої системи педагогічних умов удосконалювання підготовки чи студентів учнів необхідно спиратися на цілісне представлення про педагогічний процес. Розуміння цілісного педагогічного процесу має важливе значення в сучасній вищій школі, коли суспільство жадає від випускника не тільки високої професійної підготовки, а в усій більшій мірі вміння вирішувати практичні задачі з обліком усебічного суспільного розвитку. Цілісний педагогічний процес варто розглядати з позицій методології і методики системно-структурного аналізу. Ю.К.Бабанським справедливо відзначено, що "...необхідно виділяти основні компоненти тієї системи, у якій цей процес протікає, а також розглядати основні взаємозв'язки між ними і визначати умови ефективного керування педагогічним процесом" [15, с.73].

Тому ми вважаємо, що під психолого-педагогічними умовами доцільно розуміти змістовну характеристику компонентів, що конституюють систему навчання, тому що "...психолого-педагогічні умови, властивій тій чи іншій системі навчання, тим більше багатосторонньо і глибоко можуть бути охарактеризовані, чим більш повно будуть вичленовані компоненти, що складають систему навчання"[11].

Для проникнення в структуру процесу професійного навчання винятково важливо в максимально можливій мірі розкрити все багатство зв'язків, "мережа" зв'язків між компонентами процесу з зовнішніми системами, а потім виявити серед них: найбільш істотні, домінуючі, загальні, необхідні, постійно діючі, стійкі [5;6], щоб надалі використовувати у своїй роботі.

При розгляді окремих аспектів удосконалювання процесу чи навчання принципів функціонування їх як системи багато дослідників приходять до поняття "оптимізація процесу навчання". Як правило, автори таких досліджень вкладають у це поняття той же зміст, що даний Ю.К. Бабанським: "...оптимізацією навчання називають науково обґрунтований вибір і здійснення найкращого варіанта навчання з погляду успішності рішення його задач і раціональності витрат часу учнів і вчителів" [15, с.237].

У багатьох наукових і дослідницьких роботах, присвячених удосконалюванню й оптимізації процесу навчання, автори справедливо приходять до висновку, що всі складові частини удосконалювання й оптимізації підготовки тих, яких навчають, тісно взаємозалежні між собою. При виявленні закономірностей цих взаємозв'язків дослідники педагогічного процесу вводять поняття "система", а в більшості випадків вони характеризують систему як щось ціле, що складається з частин, що знаходяться в закономірному взаємозв'язку. При цьому правомірний такий підхід, при якому елементи системи можуть розглядатися як

самостійні частини, що виявляють свої функції лише при наявності інших елементів. Правомірним на наш погляд є також розгляд будь-якої системи як елемента системи більш високого порядку.

При аналізі робіт про системний підхід у процесі навчання важливого значення набуває питання про структуру тієї чи іншої системи.

Розглядаючи педагогічні роботи, присвячені цьому питанню, слід зазначити, що характерними ознаками структури є стійкі й істотні взаємозв'язки елементів системи. Пропонована нами система психолого-педагогічних умов складається з взаємозалежних і взаємообумовлених дидактичних засобів, форм і методів, змісту цілей навчання, суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу, а це дозволяє застосувати при її розробці системно-структурний аналіз. Цікавим представляється розгляд даної системи з погляду ефективності її функціонування за рядом ознак :

- **за ознакою цілісності** - мається на увазі така ефективність, при якій зміни в якій-небудь частині системи приводять до змін в інших чи частинах у всій системі;

- **за ознакою систематизованості** - мається на увазі сила зв'язків між елементами системи;

- **за ознакою сумісності** – ефективність характеризується ступенем узгодженості системи з навколишнім середовищем, тобто якою мірою зміст досліджуваного предмета і мети навчання відповідають суспільним запитам;

- **за ознакою її оптимальності** – визначення ефективності функціонування системи являє собою психолого-педагогічну проблему, тяжко вирішувану в реальному педагогічному процесі. Однак, незважаючи на те, що сучасна педагогічна наука досягла значних успіхів у розробці критеріїв і способів оптимізації процесу навчання у ВНЗ, навряд чи буде коректним говорити, що удалося оптимізувати педагогічний процес, тому що розроблювальні критерії найчастіше неможливо виразити адекватно кількісно, що сильно ускладнює застосування математичного апарата в процесі пошуку оптимального варіанта.

Висновки. Відносність критеріїв оцінок об'єктивно обумовлена складністю педагогічних процесів, тому вважаємо правомірним вести пошук не оптимального, а близького до оптимального варіанта, тобто розробляти психолого-педагогічні умови удосконалювання процесу навчання. Створення науково обґрунтованих умов, у яких буде протікати педагогічний процес, дозволить наблизитися до його оптимізації. Такі умови будуть передумовою до подальшого удосконалювання й оптимізації процесу навчання, тому ефективність функціонування тієї чи іншої системи не буде обмежуватися розглянутими ознаками. Очевидно, варто враховувати й усередині умови функціонування системи ВНЗ: учбово-матеріальні, гігієнічні, морально-психологічні, економічні, естетичні умови та ін.

Ефективність функціонування системи буде значною мірою залежати від взаємодії викладачів і студентів ВНЗ ("суб'єктів" і "об'єктів" педагогічного процесу). У роботах багатьох відомих педагогів затверджувалася активна роль об'єктів виховання, і вони розглядалися одночасно як суб'єкти свого власного виховання. При цьому необхідно підкреслити особливе значення взаємної активності педагога і того, якого навчають, що може бути найбільше повно відбито терміном "педагогічна взаємодія" у системі ВНЗ. Виявлення й аналіз причинно-наслідкових зв'язків, що виникають у результаті педагогічної взаємодії, дозволять на наш погляд науково обґрунтовано розробляти і впроваджувати в практику ВНЗ технологію організації і керування педагогічними процесами.

Перш ніж розробляти систему психолого-педагогічних умов професійної підготовки військових фахівців, вважаємо за необхідне зупинитися на методологічному обґрунтуванні психолого-педагогічних умов процесу спеціальної підготовки офіцерських кадрів у цивільному ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-следовательской деятельности. – М.: Высшая школа, 1981. – 238с.

2. Архангельский С.И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.
3. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе и его закономерные основы и методы. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
4. Афанасьев В.Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982 / Редкол.: Гвишиани Д.М. и др. — М.:Наука, 1982. – С.26-46.
5. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методологические основы. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
6. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований (дидактический аспект). – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
7. Беспалько В.П. Слабые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
8. Берталанфи Л. Общая теория систем - критический обзор // Исследования по общей теории систем / Общ. Редакция В.Н.Садовского и Э.Г.Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23–82.
9. Введение в научное исследование по педагогике / Под ред. В.И. Журавлева. М., 1988. – 237 с.
10. Викторова Л.Г. О педагогических системах. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1989. – 101 с.
11. Зверева М.В. О понятии « дидактические условия » // Новые исследования в педагогических науках. № 1 (49) / Сост. И.К. Журавлев. 41: Педагогика, 1987. – С.29- 32.
12. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.
13. Левина М.М. Процесс обучения на уроке: Учебное пособие МГПУ им. В.И. Ленина. – М., 1976. – 79 с.
14. Оконь В. Введение в общую дидактику. – М.: Высшая школа, 1990. – 384 с.

Рецензент: д.пед.н., проф. Маслов В.С., Національна академія оборони України

к.пед.н., доц. **Безносюк А.А.**

АНАЛИЗ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА КАК СИСТЕМЫ И ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ВУЗЕ

В статье рассмотрен анализ учебного процесса как системы и основных направлений его совершенствования в гражданском вузе. В процессе познания педагогических систем и практической деятельности по их моделированию мы опирались на определение системы различными учеными. Эффективность функционирования системы будет в значительной степени зависеть от взаимодействия преподавателей и студентов вузов ("субъектов" и "объектов" педагогического процесса). Выявление и анализ причинно-следственных связей, возникающих в результате педагогического взаимодействия, позволят на наш взгляд научно обоснованно разрабатывать и внедрять в практику вуза технологию организации и управления педагогическими процессами.

Ключевые слова: военные кафедры (факультеты, институты), офицеры запаса, педагогические системы, педагогический процесс, резерв, студент.

Candidate of pedagogical Sciences, associate Professor, **Beznosyuk Oleksandr**
ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL CURRICULUM AS SYSTEMS, AND THE DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT UNIVERSITY IN CIVIL

The article deals with the analysis of the learning process as a system and the basic directions of its improvement in civilian universities. In the process of learning educational systems and practice on their modeling, we relied on the definition of various scholars. The effectiveness of the system will largely depend on the cooperation of teachers and university students ("subjects" and "objects" pedagogical process). Detection and analysis of causal relationships, resulting pedagogical interaction, will in our view justified scientifically develop and put into practice the technology of university teaching and management processes.

Keywords: military departments (faculties, institutes), reserve officers, educational system, teaching process, reserve student.

alexbeznosyuk@mail.ru